

עיונים בתחבירה של לשון המקרא

מאת

יהושע בלאו

אחת הדרכים, שבהן אפשר להעמיק ולחדור אל פשוטו של מקרא, היא ניתוח תחבירי. אוסף כתובים, בעלי מבנה סינטאקטי מקביל, עשוי ללבן את צורתם ולהעמידנו על פשוטם. בדרך זו של הקבלת הכתובים הלכנו בשתי דוגמאותינו הראשונות. בחקירת לשונם של ספרים מאוחרים יש לעתים לצאת מתחומי שפת המקרא ולהשוות את הנהוג בלשון חכמים¹. בדרך זו נקטנו בדוגמתנו השלישית.

א. שם, המשמש כסומך וכנושא, נזכר בפירוש רק בתפקידו הראשון

בר' י"ד א—ב: ויהי בימי אמרפל מלך־שנער אריוך מלך אלסר כדרלעמר מלך עילם ותדעל מלך גוים עשו מלחמה...

בר' כ"ב יד: בָּקֶר ה' יִרְאֶה. השבעים תירגמו $\xi\nu\ \tau\tilde{\omega}\ \delta\tilde{\rho}\epsilon\iota\ \kappa\acute{\upsilon}\rho\iota\omicron\varsigma\ \omega\tilde{\omega}\phi\theta\eta$ ואין להוכיח מזה, אם אמנם גרסו בָּקֶר, או אם הבינו בָּקֶר כך.

דב' א' כו: בשנאת ה' אתנו הוציאנו מארץ מצרים.

תה' י' ב: בגאות־רשע ידלק עני. Kittel-Kahle, Biblia Hebraica מציע לגרוס בגאות או בגאותו, Köhler-Baumgarten, Lexicon in Veteris Testamenti libros בגאות, ואין צריך לומר, כי לאור הדוגמאות האחרות אין לקבל את התיקונים המוצעים.

משלי י"א ו: צדקת ישרים תצילם² ובהות־בוגדים ילכדו (Kittel-Kahle)

1 השוה בעניין זה G. Bergsträsser, Hebräische Grammatik I 2 § 2, מצוטט גם אצל H. Striedel, ZATW LV 73.

2 כאן משמש השם כסומך וכמושא ישר, תופעה קרובה לנידונה כאן.

גורסים נבהותם על פי התירגומים העתיקים, אולם אלה משקפים כפי הנראה תרגום בלתי-מילולי).

איוב ט"ו כ: כל-ימי רשע הוא מתחולל (בכתוב זה הנשוא הוא בינוני ועל כן נרמז לנושא ע"י כינוי פרוד).

אולי גם איוב ל"ו י: מנשמת-אל יתן-קרח³.

כל הדוגמאות, שהובאו כאן, פותחות בביטוי פריפוזיציונאלי, המורכב ממלת יחס וביטוי של סמיכות המוצרך על ידה, והסומך מופיע בהמשך המשפט שוב הפעם כנושא. במקרה זה קיימות כמה אפשרויות של מבנה:

א) מזכירים את הסומך-הנושא רק במקום המאוחר יותר, כלומר בתור נושא; ואז — 1) יש שמוותרים על כל רמז לו בביטוי הסמיכות, במלים אחרות: מלת היחס מצריכה שם בנפרד. כגון שמ"א א' ט: כִּי-לֹא בַכַּח יַגְבֵּר-אִישׁ⁴.

2) ויש שרומזים אליו באמצעות כינוי, במלים אחרות: מלת היחס מצריכה שם במצב של צמידות אל כינוי מוקדם, הרומז לנושא המאוחר יותר. כגון משלי י"ד כ: גם לַרְעוּהוּ יִשָּׁנָא רְשָׁ. שם כ' יא: גם במעלליו יתנכר-נַעַר. שם כ"ו כד: בשפתו (בשפתיו קרי) יִנְכַר שׁוֹנֵא⁵.

אולם קיימת גם אפשרות ב), והיא שבשבילה אספנו את דוגמאותינו לעיל: יש שהסומך-הנושא נזכר דווקא במקומו הראשון, בתור סומך, ובתפקיד נושא שאח"כ מרמזים אליו באמצעות כינוי (הכלול בפועל מסויים [finite verb], ברוב דוגמאותינו, ומובע במלה עצמאית, אם הנשוא אינו פועל מסויים; במקרה שלנו — איוב ט"ו כ — בינוני). הואיל ותופעה זו אינה מצטמצמת

3 השוה כתוב, אשר בו הנסמך הוא מקור נטוי, הצמוד לכינוי מוקדם (anticipative, vorweisend), הרומז לשם, הבא מיד אחריו — ית' מ"ב יד: בבאם הכהנים ולא יצאו. — והשוה בלשון חכמים משנה פסחים א' י' ה' ז.

4 "בכח" נמצא אמנם ללא כינוי גם בבואו אחרי הנושא; כגון מל"ב י"ז לו: כי אס-את-ה' אשר העלה אתכם מארץ מצרים בכת גדול ובזרוע נטויה — אולם גם בכינוי, כגון דב' ד' לז: ויצאך בפניו בכחו הגדול ממצרים.

5 השווה גם כתוב בעל מבנה קרוב, משלי ה' כב: עוונותיו ילכדנו את הרשע. כאן בא "הרשע" לא כסומך ונושא, אלא כסומך ומושא ישר, והשווה לעיל הערה 2. גם כאן מזכירים אותו בפירוש במקום המאוחר יותר, הפעם כמושא ישר, ולפני כן, בתפקיד של סומך, רומזים אליו ע"י כינוי מוקדם (הצמוד כאן לא לשם בביטוי אדורביאלי, אלא בתפקיד של נושא. — אגב, בכתוב זה בא עוד כינוי מוקדם, הפעם של מושא, הרומז אף הוא אל "הרשע": ילכדנו).

בכתוב אחד או שניים, הרי יבוא כתוב אחד ויעיד על נוסח חברו. יש אפוא לדחות את הנסיונות, שנעשו זעיר פה זעיר שם באחדים מן הכתובים המובאים (הערנו על מקצתם לעיל), לשנות את לשונם ולהעבירם אל דרכי ההתבטאות המתוארים לעיל 1א או 2א, אלא עלינו להכיר במציאותו של מבנה ב, שבו עשוי להיות מוזכר בפירוש דווקא הסומך, שבתחילת הביטוי, ולא הנושא שבהמשכו.

ב. "היה ל" שאינו מתאים לנושא הקודם לו

נדירים מאד המקרים, בהם הנושא אינו מתאים במין ובמספר לנושא הקודם לו, עיי' למשל² P. Joüon, Grammaire de l'Hébreu Biblique § 150 k, Gesenius-Kautzsch, Hebrew Grammar, תירגום² A. E. Cowley, § 145 u. אולם רגילה למדי אי-התאמת "היה ל" לנושא הקודם.⁶ ואלו המקרים אשר רשמתי :

בר' מ"ז כד : וארבע הידת יהיה לכם ...

שמ' י"ב מט : תורה אחת יהיה לאזרח ולגר ולגר בתוכם.

שמ' כ"ח ז : שתי כתפות חברות יהיה-לו.

שמ' כ"ח לב : שפה יהיה לפיו סביב.

במ' ט' יד : חקה אחת יהיה לכם ...

במ' ט"ו כט : תורה אחת יהיה לכם.

דב' י"ח ב : ונחלה לאי-היה-לו בקרב אחיו.

דב' כ"ה טו : אבן שלמה וצדק יהיה-לך איפה שלמה וצדק יהיה-לך.⁷

יח' ט"ז מט : גאון שבעת-לחם ושלות השקט היה לה.⁸

יח' מ"ד ל : וראשית כל-בכורי כל וכל-תרומת כל מכל תרומתיכם

לכהנים יהיה.⁹

יח' מ"ה י : מאזני-צדק ואיפת-צדק ובת-צדק יהי לכם.¹⁰

קהלת ב' ז : ובני-בית היה לי.¹¹

6 עיי' מש"כ ב" Vetus Testamentum, ד', 14—15 וגם ו', 212, הערה 4.

7 גם גררה ל"צדק?

8 גם השפעת גאון? או גררה אל "השקט"?

9 גם השפעת כל?

10 גם השפעת בת (ממין זכר, ר' בהמשך פס' יד)? או גררה לצדק?

11 גם גררה אל בית?

דה"ב ו' כט : כל-תפלה כל-תחנה אשר יהיה לכל-האדם...¹²

דה"ב י"ז יג : ומלאכה רבה היה לו.

Jouön, שנתקל בתופעה זו, חשבה לתופעה שלא מצאה את הסברה¹³. אולם נראה, כי סיבת תופעה רגילה זו נעוצה בעובדה, כי "היה ל" הורגש לפי הקשם של פעלים יוצאים מעין "אחו", "החזיק", "ירש"¹⁴, כפועל יוצא ונושאו ההיסטורי כמושא ישר. על כן לא הותאם "היה ל" לנושאו ההיסטורי, אלא נשאר מאובן בנסתר.

ובאמת מצויים אף כתובים, שבהם מוצרך נושאו ההיסטורי של "היה ל"

ע"י סימן המושא הישר "את"¹⁵. ואלו הם :

במ' ה' י : ואיש את-קדשיו לו יהיו.

יה' י"ז יא : ויהי למנשה ביששכר ובאשר בית-שאן ובנותיה ויבלעם

ובנותיה ואת-ישיבי דאר ובנותיה וישיבי עין-דר ובנותיה וישיבי תענך ובנותיה...¹⁶

יח' ל"ה י : יען אמרך את-שני הגוים ואת-שתי הארצות לי תהינה

וירשונה¹⁷.

12 גם השפעת כל ? במקום המקביל מל"א ח' לת: תהיה (ע"י גם A. Kropat, Die Syntax des Autors der Chronik, Beihefte zur ZATW, XVI הכיר בתופעה הנידונה). לכאורה נראה נועז מדי להניח, על סמך תילופין בודדים אלו, כי "היה ל" הלכה והתאבנה יותר ויותר בתקופת בית שני.

13 אולם כבר Ewald עמד על עיקרי תופעה זו, ר' Ausführliches

A. B. Lehrbuch der hebräischen Sprache des alten Bundes⁷, עמ' 748; וע"י גם A. B. Davidson, Hebrew Syntax³, עמ' 104.

14 ביח' ל"ה י באמת מקביל "ירש" אל "היה ל", ר' להלן. השחה גם "לא חסר"

דב' ח' ט, תה' ל"ד יא. והשווה בגעז: C. Brockelmann, Grundriss der vergleichenden Th. Nöldeke, Kurzgefasste syrische : בסורית : 357, ב', den Grammatik... § 307, (בהשפעת εἶναι).

15 מעניין לציין, כי בכל המקרים האלה ממשיך "היה ל" להיות מותאם לנושא ההיסטורי. לפנינו כפי הנראה עירוב (קונטאמינאציה) בין שתי הקונסטרוקציות, עם הנושא ועם המושא. והשווה ליונשטם-בלאו, אוצר לשון המקרא, א', עמ' 338. — כידוע רגיל אף בעברית "הישראלית", "היה ל... את", בעיקר בהשפעתן של הלשונות ההודו-אירופיות, ע"י בפרוטרוט ח. רוזן, עברית טובה, עמ' 30.

16 וע"י גם Davidson שם 104, Gesenius-Kautzsch שם § 117. l. אך ייתכן, כי

יש לראות ב"ואת" כאן ציון לחיבור = ו, ע"י Vetus Testamentum, ד', 17; אוצר לשון המקרא, א', 338.

17 ע"י Ewald, שם, 748.

והשווה גם יר' מ"ה ד : הנה אשר־בניתי אני הרס ואת אשר־נטעתי אני נתש ואת־כל־הארץ לי (בקצת ספרים מלת לי ליתא)־היא — אשר בו משמש „את־הדבר לפלוני“ בתפקיד דומה¹⁸.

כתובים אחרונים אלו, המכילים „את“ לפני הנושא ההיסטורי של „היה ל“, יצאו ללמד לא רק על עצמם, אלא אף על אלו, אשר בהם באים „היה ל“, „יהיה ל“ מאובנים אחרי נושא שלא בזכר יחיד. הם מלמדים אותנו, כי חוסר ההתאמה נובע מכך, כי הנושא ההיסטורי חדל להיות מורגש כנושא ונהפך למושא של „היה ל“.

ג. אשר לא כדת = שלא כדת

כשמוצאים אנו בספרים מאוחרים תופעה, הנהוגה בלשון חכמים, רשאים אנו להניח, כי תופעה מאוחרת לפנינו¹⁹. ברצוננו לדון להלן בתופעה כזאת. אסתר ד' טז : ובכן אבוא אל־המלך אשר לא־כדת. ביטוי שלילי של מלת יחס פותח בלשון המשנה ב„ש“. כמה דוגמאות לתופעה נפוצה זו, אשר בהן בולטת ש' זו במיוחד, כי באבר המקביל נמצא אותו הביטוי בחיוב ועל כן ללא ש' :

שביעית ד', ב : אוכלין בטובה ושלא בטובה.

חלה ג', י : מין במינו ושלא במינו.

בכורים ב', ג : בפני הבית ושלא בפני הבית.

יבמות י"ג, א : בפניו ושלא בפניו... בבית דין ושלא בבית דין.

והוא הדין בביטוי שלילי, אשר גרעינו שם תואר/בינוני, מעין המובא להלן : זבחים ב', א : זר... מחוסר בגדים, מחוסר כפורים, שלא רחוף ידים ורגלים, ערל...

נגעים ד', ג : שהמחיה מטמאה... הפוכה ושלא הפוכה.

נגעים י', ב : מבוצר ושלא מבוצר, הפוך ושלא הפוך.

והתחלות כבר בלשון המקרא :

יח' ל"ו לא : וזכרתם את־דרכיכם הרעים ומעלליכם אשר לא־טובים.

וייתכן מאד, כי גם כתוב זה משקף ניצני לשון חכמים.

18 אך ייתכן, כי הנושא הדקדוקי, הפותח כאן את המשפט, נגרר כמושא ישר אחרי נשואו של המשפט הקודם ; עי' Vetus Testamentum, ד', 9 ; אוצר לשון המקרא, א', 338.

19 עי' הערה 1.

מסתבר, כי שימוש זה של „שלא“ נתהווה בביטויים שגרעינם שם תואר/ בינוני. בו בזמן ששם תואר בחיוב הורגש כשם תואר פשוט, אשר אין כל צורך להופכו למשפט זיקה, הרי הורגש צורך בכך, כשהתואר הכיל אף שלילה, בייחוד אם הוא היה מיודע (מעין בדוגמה ביחזקאל לעיל: מעלליכם אשר לא־טובים), ומכל שכן בביטויים מועצמים (substantivized), מעין זבחים לעיל: שלא רחוק ידים ורגלים. מכאן התפשט שימוש זה, כפי הנראה, גם לביטויים, שגרעינם מלת יחס.

את הכתוב באסתר יש אפוא לראות כביטוי בלשון חכמים במלים מקראיות, הווה אומר ב„אשר“ במקום „ש“. „אשר לא כדת“ זהה אפוא עם „שלא כדת“²⁰. וייתכן, כאמור, שאף הכתוב ביחזקאל דינו כן.

20 אין לדעתי לערבב עם התופעה הנידונה את „דלא“ הארמית בהוראת „בלי“, כפי שעשו זאת Ewald, שם, 790 לפסוקנו (אף כי ברור, שאין שיעור „אשר לא כדת“: בלי כדת, אלא לכל היותר „בלי דת“) ו־ Bauer-Leander, Grammatik des Biblisch-Aramäischen, 261; 359—360. — אגב דעתו של Bauer, הבאה לידי ביטוי גם אצל Brockelmann, שם, ב', 705 (לעמ' 449), כי שמוש „דלא“ התהווה ממשפטי זיקה, שבהם הושמט הכינוי החוזר, אינה האפשרות היחידה להסבר התהוות שימוש זה. לי נראה יותר, כי הם התהוו משלילת המציאות („לא בניים“, דה״א ב' ל — בעצם: „אין בנמצא בניים“) ע״י איחוד משפטים (Satzzusammenziehung). אם הנחתו זו נכונה, הרי אח״כ הועבר ד' לביטויים כאלה לפי האנאלוגיה של ביטויים, שגרעינם שם תואר/בינוני.